

דתישבו

פרשת ראה, תשע"ז, מספר 1233

לא תוכל לאכל בשעריך מעשר דגנך ותירשך ויצהרך (דברים יב:ז)

יונה בר-מעוז

הקושי הכלכלי בקיום מצוות המעשרות מן התורה גרם לכך שמימי בית שני היו המוני העם חשודים על המעשרות, והתוצרת החקלאית שלהם הוגדרה מלכתחילה בכינוי מיוחד: "דמאי"³, שמשמעו הטלת ספק אם אכן הופרשו ממנה המעשרות.

אף מעשר שני, שניתן בארבע מתוך כל שש שנים, קשה היה לקיימו, למרות היותו נאכל על ידי הבעלים, משום שאכילתו הייתה מוגבלת לעיר המקדש. החקלאי שעלה לשם היה ממחר לשוב, מחשש פן תיפגע עבודתו החקלאית וייזקו בעלי החיים שהוא מגדל, ולא הייתה לו השהות הארוכה שמאפשרת לאכול כמות של מעשר שנתי, שכולל גם מעשר מבהמה טהורה. כך הפך גם הזמן לגורם לוחץ ומגביל שמקשה על קיום המצווה. גם בלי חובת אכילת מעשר שני התקשה החקלאי להגיע למקום המקדש, למרות המצווה לעשות זאת בשלושת הרגלים. קושי זה בא לידי ביטוי במדרש חז"ל, שלא לקנה אבי שמואל הייתה זכות מיוחדת, כי הוא החל לעורר את אנשי סביבתו לעלות לרגל למקדש בשילה.⁴

בעל ספר החינוך⁵ מוצא פתרון מעניין, כיצד ניתן לאכול עשירית מהיבול הרחק ממקום גידולו, בלי שתפגע העבודה החקלאית עקב כך:

משרשי המצוה. שהאל- ברוך הוא בחר בעם ישראל וחפץ למען צדקו להיות כלם עוסקי תורתו ויודעי שמו... שאין ספק כי כל אדם נמשך לקבע דירתו במקום שממונו שם. ולכן בהעלות כל איש מעשר כל בקר וצאן שלו שנה שנה במקום שעסק החכמה והתורה שם, והיא ירושלים, ששם הסנהדרין יודעי דעת ומביני מדע, וכמו כן נעלה לשם מעשר תבואתנו בארבע שני השמטה, כמו שידוע שמעשר שני נאכל שם, וכן נטע רבעי שנאכל שם, על כל פנים או ילך שם בעל הממון עצמו ללמד תורה, או ישלח שם אחד מבניו

הפרשת מעשרות, מן המצוות החברתיות בספר דברים, מודגשת בו יותר מכל מצווה אחרת בתחום זה, שכן היא חוזרת ונזכרת כמה פעמים.¹ במיוחד בולטת העובדה שהמעשרות נזכרים בין המצוות הראשונות בספר, בפרשתנו, ובין המצוות האחרונות בו, בפרשת "כי תבוא".

מצוות המעשרות בכללן קשות הן לקיום בגלל העומס הכלכלי שהן מטילות על החקלאי. בכל שנה שבה הוא מעבד את אדמתו, הוא מתחייב, לפי התורה, להפריש שני מעשרות מיגיע כפיו, היינו עשרים אחוז. שכן, במחזור השמיטה הוא מפריש מעשר ראשון ללווים בשש שנות העבודה, מעשר שני לאכילה בעיר המקדש בשנים ראשונה, שנייה, רביעית וחמישית, ומעשר עני בשנים השלישית והשישית.

לא יפלא אפוא, שכאשר שמואל מבקש להרתיע את העם מלבקש משטר של מלך, הוא מזכיר גם את העול הכבד של מתן מעשר נוסף לאוצר המלוכה: "וְיִזְעִיכֶם וְכִרְמִיכֶם יַעֲשֶׂר ... צֹאנְכֶם יַעֲשֶׂר" (שמו"א ח:טז-יז).

על מידת הקושי תעיד גם ספרות השו"ת לדורותיה, שדנה במעשר הכספים שהתקינו חז"ל. בשו"ת רואים עד כמה מתלבטים אנשים בשאלה האם הם יכולים להוציא את המעשר הזה על צרכים דחופים בחייהם, במקום לתת אותו לזרים.²

* גב' יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

** מאמר זה מוקדש לעילוי נשמות הורני והורני הורני, נוחם עדן. יהי רצון שכל צאצאיהם, כוהנים ושאינם כוהנים, יזכו במהרה לאכול חולין בטהרה.

¹ דברים יב:ו, יא, יז; יד:כב, כג, כח; כו:יב ואילך. לראשונה נזכרה המצווה בויקרא כז:ל-לב: "וְכָל מַעֲשֵׂר הָאָרֶץ מִזֶּרַע הָאָרֶץ מִפְּרִי הָעֵץ לֶה' הוּא קֹדֶשׁ לֶה'. וְאִם גָּאֵל גָּאֵל אִישׁ מִמַּעֲשְׂרוֹ חֲמִשִּׁיתוֹ יִסֹּף עָלָיו. וְכָל מַעֲשֵׂר בֶּקֶר וְצֹאן כָּל אֲשֶׁר יַעֲבֹר תַּחַת הַשֶּׁבֶט הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה קֹדֶשׁ לֶה'. בַּמִּדְבָּר י"ח נזכרו המעשרות בכלל מתנות כהונה ולווייה.

² להלן לדוגמה מקבץ נושאים שעלו משאלות בנות ימינו במרשתת: האם מותר לתת מעשר כספים לעזור להורה; לזבד הבת; לקנות ספרי קודש; למתנת חתונה לזוג צעיר; לקניית תיק לטיול בארץ, כי זו מצווה לטייל בארץ; לשלם דמי חבר לבית כנסת; להוצאות לחינוך ילדים; לעזרה פסיכולוגית; לשלם חוב; לקזז הלוואה שלא

הוחזרה; לתת לגמ"ח עד נישואי הילדים; לביטוח רפואי; לעזרה לילדים בוגרים; לתשלום לפנימייה לבחור שלומד בישיבה, ואף לנסוע לרבי.

³ על התרומה לא נחשדו, כי בהפרשת חיטה אחת ניתן, מדין תורה, לפטור את כל ערימת התבואה, ואין נזק כלכלי בקיום המצווה; בו בזמן יש עונש מיתה בידי שמים על אכילת תבואת טבל.

⁴ מדרש שמואל א, ז (מהדורת בובר); אליהו רבה ט (מהדורת איש שלום).

⁵ מצווה ש"ס, מצוות מעשר בהמה.

הוכשר ובושל, וכמו כן הוצאו חטים מבור האחסון ("מדפן", בערבית) שהיה בקומת הקרקע של הבית, והן נטחנו ונאפו לפיתות כדי להאכיל את המוני המלווים! ברור שבני משפחה נוספים שלא היו אבלים הושיטו עזרה כמיטב יכולתם, ומצב זה עשוי היה לגרום לתקלות, כפי ששכיח בבית שבו "בוחשות" ידיים זרות.⁹

אם נעתיק אירוע זה לארץ ישראל בזמן שבית המקדש היה קיים, ובמשפחה שאינה משפחת כהנים, אפשר בנקל לתאר מצב שבו בגלל לחץ הזמן והלחץ מכמות המלווים, הבלבול הרגשי ושבירת כל סדרי החיים עקב המוות, מישהו מהעוזרים לא היה שם לב שהפרה שעמדה ברפת הייתה פרת מעשר או שהחטים היו אלה שהופרשו למעשר שני ונועדו להיאכל בירושלים עם העלייה לרגל בסוכות, שנתבטלה לפתע בשל מיתת ראש המשפחה.

בנוסף, היה אפשרי מאוד, שהשתמשו בחיטי מעשר, מתוך בלבול או במודע, לתשלום עבור תכריכי המת ועבור חפירת קברו, כיוון שסחר חליפין היה שכיח, גם בתימן, יותר מאשר תשלום בכסף. ייתכן גם שמישהו אמנם זכר את עניין המעשר, אך הוא נתן היתר להשתמש בו בשל כמה עקרונות שמצויים בהלכה בתחומים שונים: "במקום צורך גדול", "משום כבוד הבריות", "כבוד המועד" ו"כבוד המת".

באשר לחיטי המעשר הייתה עשויה להתרחש תקלה נוספת. תבואת מעשר הייתה אמנם נשמרת בזמן המקדש בכדי חרס שהיו מסומנים באות מ',¹⁰ וכל זמן שהיו הכדים חתומים לא היה חשש לטומאה.¹¹ אך אם כבר הוצאו החיטים מהכדים הכבדים והושמו בשקים כדי להקל על הובלתם למקום המקדש, הם היו נטמאים בבית שבו נמצא המת. אי זהירות בנושא היה עלול להביא לכך, שמעשר שני, שהוא קודש, יאכל לאחר מכן בטעות במקום הקודש כשהוא טמא.

למצבים כאלה ודומיהם מכוונים דברי הווידוי שנזכרו בדברים כ"ו. הווידוי נאמר אמנם מקץ כל שנה שלישית למעשרות שבה מופרשים מעשר ראשון ומעשר עני, ולא מעשר שני, והוא בחלקו מכוון כלפיהם, ככתוב: "וְגַם נִתְּתִי לְלוֹי וְלְגֵר לִיתוֹם וְלְאִלְמָנָה כָּכֵל מִצְּוֹתֶיךָ אֲשֶׁר צִוִּיתִנִי לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי", אבל רק מעשר שני יכול היה להגיע למצב שבו תתחלל קדושתו, משום שנעשה בו שימוש לא נכון, ורק עליו מכוונים הדברים הבאים: "בְּעֲרַתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת, לֹא אֶכְלָתִי בְּאֵנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא בְּעֲרַתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא וְלֹא נִתְּתִי מִמֶּנּוּ לְמֵת" – כפי שפירשה המשנה:¹² לא אכלתי באני ממנו" - הא אם אכלו באינה, אינו יכול להתוודות; "וְלֹא בְּעֲרַתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא" - הא אם הפרישו בטומאה, אינו יכול להתוודות; "וְלֹא נִתְּתִי מִמֶּנּוּ לְמֵת" - לא לקחתי ממנו ארון ותכריכים למת, ולא נתתיו לאוננים אחרים.

⁹ לעתים קרובות בבתי אבלים מערבבים העוזרים בתום לב בין כלים חלביים לבשרים ועוד.
¹⁰ כך משתמע ממשנה מעשר שני פרק ד משנה יא.
¹¹ שכן כלי חרס מטמאים רק מחללם.
¹² מעשר שני ה, יב.

שילמד שם ויהיה נזון באותן פירות. ומתוך כך יהיה בכל בית ובית מכל ישראל איש חכם יודע התורה, אשר ילמד בחכמתו כל בית אביו, ובכך תמלא הארץ דעה את השם.

לפי בעל ספר החינוך, המעשר לא יאכל בביקור חד פעמי קצר במקום המקדש, אלא כל בית אב יתארגן לשלוח נציג שלו לאותו מקום לשיבת קבע, ויהיה נזון מן המעשר. מאחר שאין לנציג דאגת פרנסה, והוא מצוי קרוב למקום הסנהדרין, התורה והחכמה, הוא יוכל להשקיע את כל זמנו בלימוד התורה, ומתוך כך תרבה דעת ה' בכל משפחה ומשפחה מישראל. וזאת היא, לפי בעל ספר החינוך, הכוונה הא-לוהית בהגבלת מקום אכילתו של מעשר שני.⁶

התיאור האידיאלי הזה הוא משאלת לב, שכן כפי שראינו, המוני העם רחוקים היו מלהפריש אפילו את המעשר הראשון ומעשר העני שאינם מצריכים עלייה לרגל, וכל שכן שלא היו ממהרים למקום המקדש. על כן, בסוף כל המצוות שנזכרו בספר דברים (כו:יב-יז), באו מצוות ביעור מעשרות ווידוי מעשרות, לזרז את החקלאי למלא את חובתו בתחום הזה. נראה שעיקרו של הווידוי מכוון כלפי מעשר שני, שכן הלוויים והעניים היו מחזרים על הגרנות ותובעים את חלקם,⁷ ורחוק הוא שתישאר כמות גדולה מהמעשרות הללו ברשות בעליהם בסוף השנה השלישית. לעומת זאת, אין דבר שידרבן את האדם לעלות לרגל כדי לאכול את המעשר השני, ובסוף השנה השלישית עדיין עלול להימצא ברשותו מעשר שני אף מן השנה הראשונה, וכל שכן מן השנה השנייה.

כיוון שהווי החיים בתימן עד לפני כ-80 שנה היה דומה מאד להווי החיים בתקופת המקרא וחז"ל, אתאר בעזרתו מצב שעשוי היה לגרום לתקלות באכילת מעשר שני, כאשר הוא מצוי ברשות בעליו לאורך זמן. סבי, הרב עודד הכהן, נפטר בחול המועד סוכות. בשל קדושת המועד היו כל הגברים היהודים בבתיהם ולא יצאו לעבודה במרחקים, וכאשר הגיעה השמועה על מות הרב נהרו בהמוניהם מכל הכפרים הסמוכים.⁸ נשות המשפחה, כולל האלמנה והבת, שכמנהג תימן לא הלכו להלוויה, היו טרודות בהכנת סעודה, ולא סעודת הבראה, שכן האבלות נדחתה עד לאחר שמיני עצרת. בכל הסביבה אין חנויות שבהן אפשר לקנות מזון, ולכן נשחטה הפרה של הבית ובשרה

⁶ וגם נטע רבעי, שכמותו גדולה כי הוא יכול שנתי של פרי העץ.
⁷ מכאן נובעת הקביעה ההלכתית, שעל הלוויים והעניים מוטלת חובת ההוכחה שלא הופרשו המעשרות שראויים להם מתבואת דמאי שנרכשה על ידי הנחתום. כך עולה מבבלי יומא ח ע"ב - ט ע"א, כפירוש רש"י שם: "וללוי ולעני יאמר: הביאו ראייה שלא עישר עם הארץ שלקחתי ממנו".
⁸ אנקדוטה מעניינת אירעה בשל כך. המשעול שהוביל לבית הקברות היהודי היה צר מלהכיל את המוני המלווים, והפלאח הערבי ששדה התבואה שלו גבל במשעול התיר למלוויים להיכנס לתוך שדהו. לימים הצהיר הפלאח, שמעולם לא זכה ליבול כה מבורך כמו באותה שנה שהתבואה נרמסה ברגלי ההולכים אחר מיטת הצדיק!

אפילו המשפט האחרון של הוידוי, שעשוי להשתמע כמתייחס למעשרות האחרים, נתפרש במשנה על מעשר שני: "שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֶ-לֹהֵי" - הבאתיו לבית הבחירה; "עֲשִׂיתִי כָּל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי" - שמחתי ושימחתי בו.

נסיים במשאלתו של בעל ספר החינוך בסוף מצווה תע"ג, מצוות מעשר שני:

ומצוה זו אינה נוהגת בכל מקום, אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתם וירושלים בישובה, נזכה ותחזינה עינינו בטובה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף